

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 1 (97)

1 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

XX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XXI Ғ. БАСЫНДАҒЫ НЕМІС ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ

Мейрамбеков А.К.^{1*}, Закарья Р.²

¹Е.А. Букетов атындағы Қарағанды Университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

*Автор корреспондент

E-mail: greatvoron@gmail.com (Мейрамбеков), raha41@mail.ru (Закарья)

Түйіндеме. Мақалада XX ғ. екінші жартысы – XXI ғ. басындағы аралығындағы кеңестік кезеңдегі Қазақстан тарихы, жергілікті тұрғындардың тарихы қызықтырған, шаруашылығы, мәдениеті, салт-дәстүрлері, діни-сенімдері туралы жазып, неміс ғалымдардың еңбектеріне талдау берілген. Олардың бұл шығармаларының ғылыми маңыздылығы сараланған.

Шетелдік зерттеулердің елеулі әлеуетін пайдалана отырып, проблемалық мәселелерді ашу Қазақстанның тарих ғылымының қазіргі жай-күйіне тән сипат болып табылады. Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін отандық тарих ғылымын өркендету үшін алғышарттар жасалды.

Өздеріңіз білетіндей, кеңестік тарих ғылымының дамуы оның әлемдік ғылымнан оқшаулануымен, мемлекеттік идеологияның күшеюімен, қарама-қайшылыққа қарсы күреспен сипатталды, нәтижесінде ол ондағы ғылымға қарсы схемалар мен тұжырымдамаларды бекітуге әкелді. Осыған байланысты қазақстандық зерттеушілердің алдында отандық тарихты объективті түрде қайта құру міндеті тұрды, оны біртұтас және тұтас әлемдік тарих ғылымының құрамдас бөлігі ретінде түсінбей елестету мүмкін емес.

Мақаланы жазудағы негізгі мақсат та есімдері аталған, еңбектеріне талдау берілген зерттеушілер шығармаларын ғылыми ортаға, қазіргі оқырман қауымға таныстыру болды.

Кілт сөздер: кеңестік мәдениет, кино өнер, тілдік саясат, неміс зерттеушілері, «қазақ» ұғымы, қазақтардың шаруашылығы, салт- дәстүрі, діни-сенімдері

МРНТИ 03.20;03.91

КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА В НЕМЕЦКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX-НАЧАЛА XXI ВВ.

Мейрамбеков А.К.^{1*}, Закарья Р.²

¹Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

*Автор корреспондент

E-mail: greatvoron@gmail.com (Мейрамбеков), raha41@mail.ru (Закарья)

Аннотация. В статье представлен анализ трудов немецких ученых, рассказывающих об истории Казахстана советского периода второй половины XX-начала XXI в., истории местного населения, о хозяйстве, культуре, традициях, вероисповеданиях. Научная значимость этих их произведений дифференцирована.

Характерной чертой современного состояния исторической науки Казахстана является раскрытие проблемных вопросов с использованием значительного потенциала зарубежных исследований. С обретением государственной независимости созданы предпосылки для раскрепощения отечественной исторической науки.

Как известно, развитие советской исторической науки характеризовалось изолированностью ее от мировой науки, усилением государственной идеологии, борьбой с инакомыслием, которые в конечном итоге вели к утверждению в ней антинаучных схем и концепций. В этой связи перед казахстанскими исследователями встала задача объективного воссоздания отечественной истории, которая немислима без осознания ее в качестве составной части единой и целостной мировой исторической науки.

Основной целью написания статьи было ознакомление исследователей с научной средой, современной читательской общественностью.

Ключевые слова: советская культура, киноискусство, языковая политика, немецкие исследователи, понятие «Казах», казахское хозяйство, традиции, религиозные верования

THE CULTURE OF KAZAKHSTAN OF THE SOVIET PERIOD IN THE GERMAN HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF THE XX-EARLY XXI CENTURIES

Meirambekov A.K.^{1*}, Zakaria R.²

¹E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*Author correspondent

E-mail: greatvoron@gmail.com (Meirambekov), raha41@mail.ru (Zakaria)

Abstract. The article presents an analysis of the works of German scientists telling about the history of Kazakhstan of the Soviet period of the second half of the XX-beginning of the XXI century, the history of the local population, about economy, culture, traditions, religions. The scientific significance of these works of theirs is differentiated.

A characteristic feature of the current state of historical science in Kazakhstan is the disclosure of problematic issues using the significant potential of foreign research. With the acquisition of state independence, the prerequisites for the emancipation of the national historical science have been created.

As you know, the development of Soviet historical science was characterized by its isolation from world science, the strengthening of state ideology, the fight against dissent, which ultimately led to the approval of anti-scientific schemes and concepts in it. In this regard, Kazakh researchers faced the task of objectively recreating the national history, which is unthinkable without realizing it as an integral part of a unified and integral world historical science.

The main purpose of writing the article was to familiarize researchers with the scientific environment, the modern reading public.

Key words: Soviet Culture, Film Art, Language Policy, German researchers, the concept of «Kazakh», Kazakh economy, traditions, religious beliefs

Кіріспе. Мақалада толығымен тақырыпқа байланысты XX-XXI ғасыр басы аралығындағы қазақтар мәдениеті, салт-дәстүрлері, діни-сенімдері туралы жазған неміс зерттеушілердің шығармаларына ғылыми талдау жасалынды.

Ғылыми зерттеудің теориясы және методологиясы бойынша негізінен тарихшылық, объективтілік, тарихи салыстырмалы талдау және тарихи жүйелілік әдістері пайдаланылды.

Батыста саяси шешімдер қабылдау тетігінің, геосаяси және стратегиялық тәсілдердің жұмысын мұқият талдау талдамалық құрылымдар жүйесін және олардың геостратегиялық және сыртқы саяси дискурс шеңберінде, оның ішінде Орталық Азияның қауіпсіздігі мен геосаяси жағдайына әсер ететін салаларда жұмыс істеуін неғұрлым мұқият зерделеу қажеттігіне алып келеді.

Неміс авторларын қызықтыратын негізгі тақырыптар:

* аймақта жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы;

* мемлекеттілікті құру;

* олардың халықаралық жағдайы, геосаяси жағдайы, Ресеймен және өзара қарым-қатынасы;

* аймақтағы жетекші державалардың саясаты;

* исламның ықпалы, қауіпсіздік мәселелері және т.б., яғни шетелдік сарапшылар посткеңестік Орталық Азияның саяси және әлеуметтік-экономикалық өмірінің барлық аспектілеріне қызығушылық танытады.

Орталық Азия туралы әдебиеттермен еркін танысудың өзінде Қазақстан Батыс саясаттануының зерттеу нысаны ретінде барлық Орталық Азия мемлекеттерінің арасында сөзсіз көшбасшы болып табылатыны анық. Бұл шетелде жарияланған ел туралы әдебиеттің сандық параметрлеріне де, оның даму дәрежесіне де қатысты.

Мақалада ұсынылған саясаттану әдебиеті біз үшін ең алдымен дәстүрлі қоғамдағы өзгерістерді, демографиялық және мәдени-өркениеттік трансформацияны, ислам мәселелерін, яғни дәстүрлі шығыстануға қатысты тақырыптар тұрғысынан қызығушылық тудырады.

Нәтиже. Мұхиттардан оқшауланған, Еуразияның қақ ортасында бірнеше, бірақ ежелден бері құнарлы оазис ландшафттарымен: Орталық Азия арқылы өтетін үлкен дала аймағы бар. Тяньшань таулары бұл үлкен жер массасын батыс және шығыс аймақтарға бөледі. Оңтүстігінде Орталық Азия Иран-Ауған тауларын, Үнді пен Памирді қамтиды, олар жеті мыңға жетеді, яғни шығыста Куэнлун таулары арқылы - Тибеттің солтүстігінде жалғасатын континентальды масштабтағы тау жотасы. Солтүстікте Орталық Азия батыста Оңтүстік Оралмен, сондай-ақ шығыста Алтай мен Саян тау жоталарымен қоршалған оңтүстік Сібір ормандарына өтеді. Оңтүстік орыс жазықтары белгілі бір

мағынада Орта Азияның тау бөктері. Біртекті дала ландшафты бірқатар дала көлдерімен кесілген, олардың ішіндегі ең үлкені-Каспий теңізі, Кавказ бен Солтүстік-Батыс Иранның батысындағы Орта Азияны оқшаулайды.

Мыңдаған жылдар бойы Орталық Азияда ерекше әсерімен ерекшеленетін ерекше мәдени әлем, сансыз, жартылай ұмытылған этникалық және тілдік бірліктер, тайпаларда ұйымдастырылған көшпелі көшпенділер, кең қозғалыс мәдениеті болды. Ежелгі және орта ғасырлардан бері бізге белгілі болған үнді-еуропалық халықтар, мысалы скифтер, сарматтар және Аландар, угор тайпалары, оның ішінде қазіргі венгрлердің, моңғолдардың және тунгустардың бастаушылары, ескі әлемнің барлық тарихи дәуірлерінен аман өткен осы автономды, таңқаларлық біртұтас жылқы мәдениетінің тасымалдаушылары болды. Бірақ, ең алдымен, Орталық Азия әлем тарихында тұрақты маңызы бар түркі халықтарының отаны болып табылады. Бұл ежелгі, ерекше атпен жүру мәдениетінің құрылымдық ерекшеліктері әрдайым айналадағы отырықшы жоғары мәдениеттермен, әсіресе шығыстағы Қытай және оңтүстігінде Иран, сегізінші пост-христиан дәуірінен бастап Ислам-Иран жоғары мәдениетімен үнемі байланыста болды. Көршілес биік мәдениеттермен байланыс шабандоздардың мәдениеті әлемінің ажырамас бөлігі болды және тарих бойында әртүрлі формаларды қабылдай алды. Байланыстың ең тұрақты, бірақ әсерлі формасы отырықшы өркениеттерден шыққан және континенттің бүкіл ішкі аумағын қамтыған кең ауқымды бөлшек сауда желілерінің нысаны болды.

Бұған қарама-қарсы атқа мінген көшпелілер мен отырықшы өркениеттер арасындағы саяси-жауынгерлік қарама-қайшылық құбылыстары тұрды. Асыл тұқымды ұйымдасқан, кез-келген уақытта және қашықтықта, шабандоздардың бірде-бір мәдени орнына байланбаған әскери әлеуетке баса назар аудару қажет емес. Саяси әлеует соншалықты таңқаларлық болмауы мүмкін, бірақ ол құрылымдық жағынан да берілген. Жайылым үшін жалғасып жатқан күресте, басқа топтардан (тайпалардан) немесе тіпті конфедерациялардан бөлінуге деген ұмтылыста әрдайым дерлік қысқа мерзімді саяси күш аппараттары пайда болды. Бұл көбінесе кеңейтілген көшпелі мемлекеттер болды, олар көбінесе тайпалық даулар мен мұрагерлік мәселелерге байланысты, әсіресе жаңадан құрылған коалицияларға байланысты тез ыдырады. Бұл ежелгі, Орта Азия құрылымының тағы бір сипаттамасын сипаттайды. Рулық сана, жеке бас сезімі және демаркация идеологиясы қолдайтын этникалық және тілдік негізгі элементтердің тұрақтылығы саяси құрылымдардың үнемі өзгеріп отыратын құрамымен байланысты. Үнемі пайда болатын және ыдырайтын әскери-саяси тайпалық коалициялар негізінде этникалық, тілдік және мәдени қабаттар үнемі пайда болды. Рулық және халықтық белгілер көбінесе басқа халықтық және тілдік топтарға өтті, немесе этникалық сабақтастық үнемі өзгеріп тұратын белгілермен және мәдени ерекшеліктердің өзгеруімен жасырылды. Бұл дихотомия Орталық Азияның этникалық палитрасының бірігуіне әкелген жоқ. Керісінше, этникалық шоқжұлдыздар қайта-қайта араласып, тарих бойында жаңасына таратылды, олардың жеке элементтері барған сайын жаңа, көбінесе күтпеген комбинацияларда пайда болды.

XIX ғасырдың соңында, кеңестік сана-сезіммен, жаңа халықтарға да жаңа ұлттық тарих берілуі керек еді. Орталық Азияның күрделі этноисториясы бұл үшін көптеген тәсілдерді ұсынды. Өкінішке орай, келесі жиырма-отыз жылда осы салада орын алған жұмыртқалармен идеологиялық билердің мысалдарын келтіруге тыйым салынады. Ұлттық тарихты құрастыру КОКП-ның қатаң көзқарастарымен болғандықтан және өзгермелі, жоғары партиялық сызыққа дәл сәйкес келуі керек болғандықтан, көптеген тарихшылар мен мәдениеттанушылар қатал санкциялардың құрбаны болғаны таңқаларлық емес. Орта Азияда және одан тыс жерлерде кеңестік тарих ғылымының дамуы, Сталин қайтыс болғаннан кейін де, идеологиялық секірістерде және адам мен ғылыми құбыжықтарда кеңестік генетикалық зерттеулердің таңғажайып тағдырынан еш кем түспеді. Бұл толық жала болмауы керек. Керісінше, Орта Азиядағы кеңестік барлаудың үлкен жетістіктерін оның өкілдері қандай идеологиялық және догматикалық жағдайда жұмыс істеуге тура келетінін түсінген кезде ғана дұрыс бағалауға болады.

Орталық Азияның батыс зерттеушілері осы күнге дейін кейде сол кездегі пантюркистік, мүмкін панисламистік джадидтердің және олардың батыстағы қазіргі эмигранттық эпигондарының дәлелдерін кеңестік ұлт саясатын сынға алады. Осы жөн. 1900-1930 жылдар аралығында көптеген Орталық Азия ұлтшылдарының санасын қоздырған Тарихи емес және иррационалды тұжырымдамалар ұлттық мәселені шешуге бағытталған, бұл, ең болмағанда, кеңестік іс-әрекеттер сияқты аймақтың қалың бұқарасы үшін жасанды және еркін болатын еді. Ұлт-азаттық, бүкіл әлемде иррационализмнің барлық түрлерімен бірге жүретін және жалғасатын тарихи процесс кеңестік Орта Азияда тек сыртқы қамқорлықпен өтті; кейбір сәттерде, әсіресе елуінші жылдардан бастап, ол тек материалдық өмір сүру жағдайларын жақсарту, экономика, инфрақұрылым, халықтық білім беру және т. б. Бірақ өткен ғасырдағы орыс жаулап алуы нәтижесінде осы аумақ құлаған маргиналды аймақ ретінде Орталық Азияның жағдайы әлі де сақталып отырғанын ешкім жоққа шығара алмайды.

Батыс Еуропада кеңес беру орталықтарының ең көп шоғырлануы Германияда байқалды.

КСРО мен социалистік бағыттағы еуропалық елдердің мәселелерін зерттеген ғылыми-зерттеу институттарын, оқу орталықтарын, семинарларды, сондай-ақ одақтар мен қоғамдарды «остфоршунг» терминімен біріктіру әдетке айналды, бұл сөзбе-сөз «Шығысты зерттеу» дегенді білдіреді және Батыс Еуропаның барлық неміс тілді кеңесологиясын қамтиды. Бұл құрылымдарда социалистік елдердің Тарих, Философия, География, Психология және педагогика, медицина, тіл білімі, құқық, экономика салаларында мыңдаған мамандар жұмыс істеді, олар қоғамдық зерттеулер жүргізумен қатар КСРО-ның жекелеген республикалары мен өңірлерін зерттеді. Орта Азия мен Қазақстан да ерекшелік болған жоқ. Өткен ғасырдың 50-60 жылдары отарлық жүйенің ыдырауына және әлемнің жетекші мемлекеттері арасындағы ықпал ету салалары үшін күреске байланысты Орта Азия өңірінің проблематикасына назар ерекше күшейе түсті. Остфоршерлердің басым көпшілігі көптеген зерттеулерде Орталық Азия мен Қазақстандағы социалистік құрылыстың кеңестік тәжірибесінің Азия мен Африканың дамушы елдері үшін жол берілмейтіндігі туралы бір мәнді жауап берді.

Неміс ғалымдары Орта Азия аймағындағы социалистік құрылыстың толық драмасын, егжей-тегжейлі көрінісін ұсынды. Неміс зерттеулерінің объективтілігін кеңес тарихшылары социалистік жүйенің жан-жақты беделін түсіру ретінде қабылдады. Кеңестік тарихнаманың беталысы бұрын артта қалған халықтардың дамуының капиталистік емес жолы кедейлік пен жойылудан құтқарып, оларды қазіргі прогрестің биіктеріне дейін көтергенін мойындаудан көрінді. КСРО-дағы социализмнің жеңісі ұлттық антагонизмдерді білмейтін жаңа тарихи қауымдастық құрды деген жалған ресми мәлімдемелер жай елес болды.

Соғыстан кейінгі онжылдықтарда Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде тұтқынға түсіп, Түркістан легионына кірген өзбектің Баймирза Хайиттің (1917-2006) кітаптары өте танымал болды.

Соғыстан кейін ол Батыс Германияда қалып, Мюнхен университетін бітіріп, Алашорда және Қоқан автономиясы үкіметтерінің тарихы бойынша Г. Фон Менденің жетекшілігімен диссертация қорғады; 1950 жылы ол жеке кітапша ретінде жарық көрді. 1950-1980 жылдары Хайит Германияда, Ұлыбританияда, Нидерландыда және Түркияда жарияланған өте мол кеңес беруші ретінде танымал болды. Оның «XX ғасырдағы Түркістан» (Хайит, 1956), «Түркістан мысалындағы кеңестік-орыс саясаты» (Хайит, 1962), «Ресей мен Қытай арасындағы Түркістан» (Хайит, 1971) және т. б. кітаптары кеңінен танымал болды. Хайит сондай-ақ Қазақстанның Ресейге қосылу тарихы бойынша зерттеудің авторы болып табылады (Хайит, 1984). Хайит ғылыми қызметтің төрт онжылдығы ішінде 200-ден астам еңбектер жариялады, олардың негізгі мазмұны «Кеңестік отаршылдық» теориясы болды. ГФР - дан басқа, Хайит ұзақ уақыт Түркияда жұмыс істеді, онда ол түрік антиресейлік және анти-коммунистік тарихнаманың дамуына айтарлықтай әсер етті. Айта кету керек, оның шамадан тыс немқұрайлылығы мен объективтілігі бірнеше рет Кеңес тарихшыларының ғана емес, батыстық әріптестерінің де сынына айналды.

Баймирза Хайит 1993 жылы «Коммунистік биліктегі Ислам: Түркістаннан көзқарас» атты мақаланы «Мұсылман азшылық істері институты» журналында жариялады.

Мақалада автор кеңестік коммунистік империя құлаған кезде елде 60 миллионнан астам мұсылман өмір сүргені туралы мәліметтер келтіреді. Қытайда әлі де коммунистік билікте өмір сүретін 30 миллион мұсылман бар. Бұл исламның мемлекет қабылдаған атеизм жағдайында өмір сүруге мәжбүр болғандығы. Коммунизм исламға қарсы күш факторы ретінде 1917 жылы Ресей империясында пайда болды; Қытайда ол 1949 жылдан басталады.

Хайиттің пікірінше, коммунистік режимнің мақсаты мұсылмандарды көпірлерге айналдыру арқылы исламды жою болды. Ол 1991 жылға дейін өзінің Исламға қарсы жорықтарында үкімет түбегейлі тәсіл қолданғанын оқиды. Автор бұл әрекеттің мақсаты мешіттерді жою, діни қорлардың мүлкін тәркілеу, діни қызметкерлерді физикалық түрде жою және барлық дұғаларға, діни мерекелерге, мектептерде немесе басқа жерлерде исламды оқытуға, исламдық діни әдебиеттерді жариялауға және Қасиетті Құранды қолдануға тыйым салу екенін жазады. Балалар мен жасөспірімдер атеист ретінде өмір сүру үшін жүйелі түрде тәрбиеленді. Нәтижесінде, бұрынғы Кеңес Одағы бойынша 20 миллионға жуық атеист мұсылман қатарынан шықты.

Сондай-ақ, автор еркін ислам елдері, екінші жағынан, коммунистік атеизм жағдайында мұсылман өмірін зерттеуге көп мән бермегенін жазады. Олардың негізгі бағыты орта ғасырлардағы исламдық рухани өмірдің маңыздылығына байланысты болғандықтан, коммунизмдегі ислам мәселесі еркін ислам елдерінде аз ғылыми назар аударды.

Ал Хайит олар тіпті Кеңес Одағы мен Қытайда исламның қайғылы бүкіл әлем назарын тарту мүдделі емес екенін қорытындыға келеді (Хайит, 1993).

Автор өзбек әдебиетінің зерттеушісі ретінде де танымал, оның қолынан 1962 жылы «Орталық Азия журналы» журналында «Өзбектердің соңғы әдебиеті» (Хайит, 1962) мақалалары және 1964 жылы «Түркістан өзбек түріктерінің қазіргі әдебиетіндегі екі тұлға: Кадири және Чолпани» (Хайит, 1964) мақаласы шыққан.

Үш кітап XX ғасырдың әртүрлі кезеңдерінде немістерде Кеңес Одағының бейнесін қалыптастырды: 1926 жылғы Рене Фюлоп-Миллердің «Большевизмнің рухы мен бет-бейнесі»

(Фюлоп-Миллер, 1928), 1958 жылғы Клаус Менерттің «Кеңес Одағының 1929-1957 жылдардағы он екі сапарынан кейін кеңес адамының ойы» (Менерт, 1958) және 1984 жылғы «Мәскеудегі күнделікті өмір» Лойс Фишер-Руге жазған (Фишер-Руге, 1986). Барлық үш басылымда тарихи оқиғалар немесе күнделікті саяси істер туралы айтылмайтын, бірақ күнделікті кеңестік мәдениет туралы түсінік беруге тырысатын нәрсе бар. Басынан бастап үш кітаптың авторларына іс жүзінде мүмкін емес нәрсені білдіретіні түсінікті болды: қазіргі мәдениеттің барлық қырларын қамту және елестету мүмкін емес. Кеңес Одағы жағдайында сенімді дереккөздерге жүгінуге болмайтын жағдай шиеленісе түсті: Мәдениет ресми операцияға және тыйым салынған жер астына бөлінді, әлеуметтанулық мәліметтер қол жетімді болмады немесе басқарылмады, әңгімелесушілер әрқашан мемлекеттік бақылау органдарынан сақ болуға мәжбүр болды. Осылайша, авторлар өздерінің жеке тәжірибелеріне сүйене отырып, ештеңе қалмады, бұл, әрине, шектеулі ауқымға ие болды. Аталған кітаптардың жетістігі олардың мазмұнымен ғана емес, сонымен бірге жарияланған күнімен де байланысты болды, олардың әрқайсысы бетбұрыс болды: Фюлоп-Миллер Кеңес режимінің он жылынан кейін алғашқы бағасын берді, Менерт сталинизмнің аяқталғанын құжаттады. Фишер-Руге қайта құрудың әлеуметтік басталу шарттары туралы түсінік берді.

1929 жылдан бастап Менерт Кеңес Одағында үнемі гастрольде болды; 1934 жылдан 1936 жылға дейін ол Ресейдегі әртүрлі неміс газеттерінің тілшісі болды. Менерттің есімі Рейхтің баспа палатасының тізімінен уақытша шығарылғандықтан, ол американдық әйелімен бірге АҚШ-қа, алдымен Калифорнияға, содан кейін Гавайиге қоныс аударды. 1941 жылдан 1946 жылға дейін Менерт Қытайда публицист болып жұмыс істеді. Онда ол Сыртқы істер министрлігінің атынан «XX ғасыр» журналын шығарды, онда ол неміс рейхінің әскери саясатын негіздеді. 4 қысқа тағылымдамадан кейін ол әртүрлі шығыс академиялық мекемелерінде жұмыс істеді, 1951 жылы «Osteuropa» журналының бас редакторы, ал 1961 жылы RWTH Aachen University-де саясаттану профессоры болды. Менерттің ерекше өмірі оны соғыстан кейінгі кезеңдегі Ресейдегі ең ықпалды неміс сарапшыларының бірі болуды алдын-ала анықтады.

«Кеңес адамы» кітабы төрт негізгі тарауға бөлінген. Алдымен Менерт жеке салаға бет бұрды және адам мен отбасы арасындағы өзара әрекеттесуді зерттеді. Ол кеңестік Ресейде жеке махаббат энергиясын социалистік құрылысқа бағыттау мүмкін емес деп мәлімдеді. Менерт сонымен қатар нәзік тақырыптардан бас тартпады және, мысалы, жыныстық қатынас қоғамдық дискурстағы тыйым екенін көрсетті. Екінші тарау экономикаға арналған. Менерт Кеңес Одағындағы әлеуметтік айырмашылық меншік пен әл-ауқаттың артуына негізделген деп мәлімдеді.

Үшінші негізгі тарау білім беру және дін тақырыптарына арналған. Менерт мектепке барғанда оқушыларға материалды тек жатқа білу керек екенін байқады. Жеке құбылыстарға сыни көзқарас қажет емес еді. Менерт қайта-қайта фатализмге және билікке деген сенімге тап болды: халықтың қалың топтары мемлекеттік тапсырыстарды сөзсіз қабылдады, өйткені олар басшылықтың жоғары құзыретіне күмәнданбайды. Менерт бұл мүмкіндікті Византия дәстүріне дейін ұстанды, онда Үкіметтің шешімдері әрқашан бөлінбейтін сенім ақиқаты мәртебесіне ие болды. Ол сонымен бірге орыс патриотизмін кеңестік мақсатта шебер қолдануды атап өтті: Екінші дүниежүзілік соғыс, атап айтқанда, орыстар өз Отаны үшін өлуге дайын екенін, бірақ мемлекет үшін міндетті емес екенін көрсетті. Балансты қорытындылай келе, Менерт орташа американдық орташа ресейлікке қарағанда өзінің мемлекетімен және Үкіметімен көбірек танысатынын айтты.

Зерттеу әдістемесі тұрғысынан Карл Аймермахер, Вольфрам Эггелинг және Дирк Кречмардың еңбектері белгілі бір қызығушылық тудырады, олар Қазақстандағы «мәдени құрылыс» тарихын бүкіл КСРО ауқымында болған оқиғалар тұрғысынан қарастырады.

Карл Аймермахер «1917-1932 жылдардағы кеңестік әдеби саясат әртүрліліктен әдебиеттің большевизациясына дейін» кітабында әдеби ортада пролетарлық «Жазушылар одақтарының» диктатурасы солшыл пролетарлық топтардағы қарсы, «жолдастар» және «девиантты» тенденцияларға қарсы кең карама-қайшылықпен күшейе түсті деп санайды. Сонымен қатар, 1930 және 1931 жылдары Жазушылар ұйымдарын қайта тәрбиелеу құралдарына, «жазушыларды мәдени революцияның ұйымдасқан қызметкерлеріне айналдыру» әрекетін растайтын құжаттар енгізілді және кем дегенде жұмысшыларды ақындарға айналдырып, 1-ші бес жылдық жоспарды орындауға ақындарды тарту керек (Аймермахер, 1994: 779).

Карл Аймермахер, Волперд Астридпен бірге «1945 жылдан кейінгі орыстар мен немістер» кітабының редакторы болды, 1300 беттен тұратын бұл кітап қазір XX ғасырдағы орыстар мен немістердің қарым-қатынасына арналған үшінші көлемді том болып табылады. Бірінші томда бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстар, екінші томда - соғыс аралық кезең туралы баяндалады. Жаңа эпизод ғасырлар бойы орыстар мен немістердің бір-бірімен жасаған (бөтен) бейнелерінің генезисі мен күшіне ғана емес, екі неміс мемлекеті мен кеңестік Ресейдегі соғыс тәжірибесін қарастыруға арналған («әскери өткенмен жұмыс: Кеңес Одағы, ГДР, Федералды Республика»), содан кейін қырғи қабақ соғыстың барлық үш мемлекетіндегі негізгі әлеуметтік оқиғалар, сондай-ақ Батыс және Шығыс Германияның Кеңес Одағымен кездесуі мен ынтымақтастығының әртүрлі

деңгейлері («бөлінген Германия, Германия, Германия»). - («кеңестік перспективалар»), соңында, жеке және кәсіби мәдени байланыстар, сондай-ақ елге байланысты әдебиет, музыка, кино және телевидение БАҚ-та халықаралық алмасу және дамыту («мәдениетаралық бағдар салалары»).

Көлемі мен мазмұны жағынан әсерлі, 39 жеке мақаладан тұратын бұл кітап, әрине, қазіргі уақытта бәрінен үсінуға және бағалауға болмайды. Шын мәнінде, олар екінші дүниежүзілік соғыстан болған қорқынышты сілкіністен кейін орыстар мен немістер арасындағы қарым-қатынастың әртүрлі аспектілерін қарастырады және неміс және орыс (тек Мәскеу) авторларынан келеді, олардың арасында жазушы Дьерд Далос жалғыз венгр ретінде араласқан. Басқа авторлар-тарихшылар, әдебиеттанушылар, кинематографистер, мәдениет, өнер, Ақпарат және театр қайраткерлері, публицистер, журналистер, кітапханашылар, мұрағатшылар және теологтар (Аймермахер, Волперд, 2006).

КСРО-да мәдени саясаттың одан әрі дамуын зерттеу В. Эггелинг пен Д. Кречмардың жоғарыда аталған еңбектерінде көрініс тапты. Бұл зерттеулер орыс тіліне аударылып, монографиялардың бірінші томын «Ресейдегі алғашқы басылым» сериялы басылымында ұсынады. Бұл серия тоталитаризмнің әсерінен кеңестік мәдени жүйенің құрылуы мен ыдырау процесін қарастыруға арналған (Кречмар, 1997).

Неміс тарихнамасында кеңес заманындағы ұлттық интеллигенцияның қызметін зерттеуге көңіл бөлінеді. Атап айтқанда, ол О. Лиесстің «Кеңестік ұлттық стратегия әлемдік саяси тұжырымдама ретінде» еңбегінде көрініс тапты (Лиесс, 1972).

Батыс зерттеушілері үшін Орталық Азиядағы мәдени революцияны ескі интеллигенциядан арылту және жана, бағынышты Кеңес билігін ұлттық элитаны қалыптастыру мақсатын көздейтін таза прагматикалық ілім ретінде түсіндіру біртұтас болып қала береді.

Барлық батыс авторлары өздерінің тарихи өткенін Мәскеудің ұлы державалық мүдделері үшін түсіндіруге мәжбүр болған мұсылман гуманитарлық зиялыларының тәуелді жағдайын атап өтеді: «ұлттық интеллигенция қызметінің сипаты сырттан анықталады. Коммунистік партия мен Кеңес үкіметі патшалықтың отарлық саясатын ақтауға ұмтылады, ал Орта Азия мен Қазақстан тарихшылары Шығыс халықтарының тағдырында орыс патшалығының рөлін идеализациялауға мәжбүр» (Лиесс, 1972: 42).

Коммунистердің мәдениет пен тіл саласындағы саясатын зерттеу остфоршер К. Ведекиннің зерттеулерінде басты орын алады.

К. Ведекин 1964 жылы «Берлин ғылыми баспасы» журналында жарияланған «Ұлт саясаты және Кеңес Одағындағы халықтардың өмірлік күші» атты мақаласында кестелерде славян емес халықтың саны қалай өсетінін көрсетіп, ұзақ мерзімді перспективада ең жақсы құрал Орталық Азияны индустрияландыру болар еді деген қорытындыға келді. Оның пікірінше, егер ол өмір сүру деңгейінің жоғарылауымен бірге жүрсе, онда белгілі бір өтпелі кезеңнен кейін ол түркі халықтарының Ресей деңгейіне сәйкес келуі үшін туудың төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, автордың пікірінше, бұл халықтың материалдық жағдайы көрші, Қытайдың Шығыс Түркістандағы жағдайынан анағұрлым тиімді болып, Қытай үгіт-насихатын едәуір дәрежеде бейтараптандырады. Бірақ бұл үлкен инвестицияны қажет етті. Ведекиннің пікірінше, соңғы жылдары Түркістанның жан басына шаққандағы кеңестік инвестициялары айтарлықтай өсті, бірақ бұл халықтың өсуін ұстап тұру үшін жеткіліксіз және жыл сайын табиғи түрде шамамен үш пайызға өскен кезде Түркістандағы кеңестер басқа дамушы елдердегідей проблемаға тап болады - халық саны мен әлеуметтік өнім арасындағы жарыс. Автор өсіп келе жатқан халықтың тамақтануын қамтамасыз ету және өмір сүру деңгейінің өте баяу өсуіне қол жеткізу үшін қажет болғаннан әлдеқайда көп инвестициялық қаражат бөле ала ма, жоқ па, күмән тудырады деп санайды және сіз жасай алмайынша, туу көрсеткішіне әсері шамалы болады.

К. Ведекин былай деп жазады: «Сталин өз уақытында, индустрияландыру кезінде, осындай қиыншылықтар мен адам өмірінің құрбандарымен, оның ішінде туудың азаюымен, экономикалық құрылысты алға тарта отырып, осы маңызды циклден аулақ болды. Халықтың өсуі сақталды. Бүгінгі таңда Кеңес Одағы мақтаған бұл индустрияландырудың жылдамдығы КСРО-дағы славян халықтарының қолайсыз биологиялық жағдайында шешуші үлеске ие. Бірақ бүгінде славяндық емес суретшілерге қатысты мұндай зорлық-зомбылықтың қайталануы екіталай; сталинизмнен бас тарту және толық коммунизмге идеологиялық тұрғыдан негізделген жарыс шеңберінен шыққан қытайлармен қақтығыс бұған кедергі келтіреді. Кеңес басшылығы бұдан былай орыс халқынан, өз мемлекетінің басқа халықтарынан талап еткен құрбандықтарды таңдай алмайды. Оның орнына ресейліктер өздерінің индустриализациясының жылдамдығы үшін үлкен инвестициялармен немесе ретроспективадағы бүкіл мемлекет тұрғындарының үлесін азайту арқылы төлеуге мәжбүр» (Ведекин, 1964: 849).

Тағы бір танымал неміс маманы Герхард Симон 1979 жылы «КСРО-ның қоғамындағы және ішкі саясатындағы орыс емес халықтар» атты мақаласында «Берлин ғылыми баспасы» ұлттық және «мұсылман» факторларына назар аударды. Бұл мәселенің басты бағыты-экономикалық, мәдени, әлеуметтік.

Автор былай деп жазады: «Беларусь, Молдова және Қазақстан конституцияларында орыс тілін республиканың ұлттық тілдерінің бірі деп те атайды; бұл үшеуі іс жүзінде ең орыс тілді республикалар. Сталиндік кезеңнің алдыңғы конституцияларында алты республикада тек ана тілі сот тілі деп аталды. Осы жағдайлардың бәрінде жаңа Конституциялар, мүмкін, тек 1930 жылдарға қарағанда орыс тіліне сот жүйесінде әлдеқайда кең орын беретін ұзақ уақытқа созылған нақты жағдайды ғана жазады» (Симон, 1979).

Герхард Симон «Кеңес Одағындағы ұлтшылдық және ұлт саясаты, тоталитарлық диктатурадан Сталиннен кейінгі қоғамға» кітабының авторы ретінде де танымал. Ол 1986 жылы жарық көрді.

Симон 1920 жылдардағы жергілікті коммунистік партиялар мен ұлттық аймақтардағы мемлекеттік аппараттардың құрылуына әкелген тамырлау саясатын кез-келген жерден гөрі егжей-тегжейлі талқылайды. Шекаралық аудандардағы кеңестік институттардың сәтті «тамырлануының» дәлелі ретінде ол кеңестік статистикаға сүйенеді, олардың көпшілігі «революция мен ұлттан» алынған және бірінші бесжылдықтан кейін жаңа экономикалық саясат кезеңінің жетістіктері қалай өзгергенін көрсетеді. Олардың мемлекеттік құрылыс пен қауіпсіздікті ақтауы қандай болмасын, ұжымдастыру мен индустрияландыру орыс емес халықтар үшін апат болды, тек жасанды аштық пен халықтардың өз отандарынан түбегейлі шығарылуына байланысты ғана емес, сонымен бірге қазір тәжірибеге (көбінесе орыс тіліне), орыс тілін үйренуге үлкен мән берілді. 1930 жылдардағы жоғары мобильді қоғамда жаппай көші-қон адамдарды туған мәдениетінен алыстатты, бірақ сонымен бірге мемлекет ұлттық республикалардан тыс көптеген этникалық мектептерді жапты. Сталинизмнің жаңа әлеуметтік құрылымында орыстар жұмысшы табында және ақ халаттылар арасында, тіпті көптеген шекаралас республикаларда да үстемдік етті. Этникалық мәдениетті шақырудан қорғау мүмкін болмады, өйткені Ұлы тазарту кезінде ұлттық коммунизм өскіндері аяусыз кесілді (Симон, 1986).

Сондай-ақ, 1991 жылы бұл жұмыстың ағылшын тіліне аудармасы жарық көрді. Демек, «АҚШ-тағы басылымның алғы сөзін» қоспағанда, кітап негізінен Горбачевтің драмалық дәуіріне арналған. Алайда, Симонның тарихи талдауы Кеңес Одағы ыдыраған кезде өте маңызды болған «институционалдық» процестер туралы ерекше түсінік береді (Симон, 1991).

Түркология және қытайтану саласындағы танымал маман Аннемари Фон Габайн өзінің «Орталық Азияны зерттеуге кіріспе» атты кітабында Орталық Азия туралы алдыңғы білім мен оны қалай зерттеу керектігі туралы ұсыныстарды қысқаша қорытқан. Ол тақырыпты он бір тарауға бөледі, оның ішінде География, әдеби процесс, Орталық Азия халықтары, Дін, Филология, Археология (кіріспе, сәулет, мүсін және кескіндеме), уақытты анықтау, міндеттер мен әдістер, әр тарау қосымша бөлінеді, мысалы, Филология бойынша жазу құралдарына, қағаз бен кітап өлшемдеріне, жазу құралдарына, жазу тәсілдері мен тіліне, сондай-ақ мәтіндерге ескертпелерге. Міндеттер мен әдістерге арналған бөлімде тәжірибелі ғалым университеттер үшін он тоғыз мүмкін салалар мен жұмыстардың тақырыптарын, сонымен қатар шығыс иран халықтарының әлеуметтануына байланысты тәжік және пушту тілдерін және олардың қазіргі әдебиетін зерттеу тақырыптарын ұсынды. Кітап тиісті әдебиеттердің көп бөлігі туралы ескертулерге бай толықтырумен қамтамасыз етілген; бұдан кейін кітаптың жеке тарауларына сәйкес жіктелген қосымша ғылыми әдебиеттердің тағы бір арнайы тізімі берілген. Сондай-ақ, үлкен көрсеткіш, үш схемалық карта және Орталық Азияның бейнелеу өнерінің ескі және жаңа үлгілерін бейнелейтін фотографиялық қосымшалардың төрт беті өте жақсы.

Жалпы алғанда, бұл кітап зерттеуге жақсы кіріспе болып табылады, әсіресе кітаптың көп бөлігін алатын ежелгі тарих пен археологияға қатысты (Фон Габайн, 1979).

Гейн Питер және Райнхольд Штипек 1984 жылы «Этникалық және ислам. Мұсылман топтарының дифференциациясы және интеграциясы» кітабын жазды.

Соңғы онжылдықтарда этникалық тақырып әлеуметтік дамудың маңызды элементі ретінде маңызды бола бастады. Көпұлтты және көпконфессиялы ұлттардың көпшілігі мен азшылықтары арасындағы шиеленісті бұдан былай елемуге болмайды. Гейн мен Стимек авторлары өз кітабында Мұсылман қоғамдарындағы этникалық маңыздылықтың маңыздылығын талқылайды. Жеке тараулар 1982-1983 жылдары Мюнстердегі Исламтану және этнология пәндері бойынша бірлескен оқу курстарының нәтижесі болып табылады.

Бір қарағанда, «ислам әлемінің» әртүрлі халықтары жабық мәдени қауымдастықтар болып көрінеді; дегенмен, авторлар ислам дінін этникалық топтарды біріктіру үшін де, саралау үшін де қолдануға болатындығын көрсетеді. Әсіресе, әр түрлі азшылықтар қатар өмір сүретін жағдайларда, сенім мәдени сананы сақтайды және этникалық айырмашылықтарды баса көрсетеді. 19 ғасырдағы ұлтшылдық жойылған кезде. XIX ғасырдағы этникалық және мәдени айырмашылықтарды жеңу мақсатында исламдық сенім делимитацияның құралы болды және үшінші әлемнің отарлаудан кейінгі кезеңінде де, «бірінші әлемнің» ұлттық мемлекеттерінде де этникалық сананың «жандануына» әкелді. Дифференциация сенушілердің ішінде де жүреді. Мысал ретінде арабтардың басқа этникалық топтарға қатысты нобилизациясы болады, сондықтан біз теріс пікірден аулақ

діни қауымдастық таба алмаймыз. Орталықтан тепкіш тенденциялар тайпалық діндерге қайта оралуға бейім, ал центрипеталды күштер жалпы салттық міндеттерді қолдайды.

Кітаптың үшінші бөлімінде Кеңес Одағының мұсылмандары исламның социализммен күресінің үлгісі болып табылады.

Бұл кітап ислам ғылымдары мен әлеуметтану саласындағы көптен күткен үлес болып табылады. Көп ұлтты ислам елдеріндегі немесе ислам азшылықтары бар елдердегі әртүрлі шиеленістер мен проблемаларды суреттейтін мысалдар ерекше құнды (Гейн, Райнхольд, 1984).

Альфред Еисфелд 2021 жылы «Еуропалық этника» журналында «Қазақстандағы немістер: азшылықтың өзгермелі тарихы» мақаласын жазды. Онда Қазақстандағы немістердің 19 ғасырдың аяғынан 2020 жылға дейінгі тарихы баяндалады. Автор: «1989 жылы қоныстар географиясының елеулі дәрежеде еріксіз өзгеруі нәтижесінде Қазақ КСР аумағында миллионға жуық неміс совет азаматтары болды. Олардың жұмыс күші ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптің дамуы үшін бағаланды, бірақ білім беру және мәдени мәселелерді ескермеу салдарынан Отан шетте қалды. Мұның салдары неміс тілін және ұлттық бірегейлікті тез арада жоғалту, Германияға 800 000-нан астам адамның қоныс аударуы болды» - деп жазады (Еисфелд, 2021).

Қорытынды. Кеңестік Орта Азиядағы батыстық зерттеулердің кеңеюі, ең алдымен, қажетті тілдік дағдылардың аз таралуына байланысты зардап шегеді. Орыс тілі негізгі ғылыми және бастапқы тіл ретінде Батыс Еуропа мен Солтүстік Америкада кең таралған шет тілі ретінде кездеспейді, Орта Азия тілдерінің жеткілікті филологиялық білімі – түркологтарды қоспағанда, тіпті шығыстанушылар (исламтанушылар) арасында да сирек кездеседі.

Қорыта айтқанда, XX ғ. екінші жартысы – XXI ғ. басындағы аралығындағы кеңестік кезеңдегі Қазақстан тарихы неміс зерттеушілердің ғылыми шығармаларындағы қазақтардың және олардың арғы ата-бабаларының шығу тегі, салт-дәстүрлері мен сенімдерін баяндайтын деректер өздерінің тарихи құндылықтарымен ерекшеленеді.

Ұлтымыздың нақты шындыққа негізделген толыққанды тарихын жасаудың басты талабы - қазақ халқының өткен кезеңдеріне байланысты бүгінге дейін ғылыми байланысқа енген шетелдік, отандық деректердің барлығын пайдалану болып табылады.

Солардың ішіндегі архив мәліметтерін, шетелдердегі байырғы жоғары оқу орындарының, ғылыми-зерттеу орталықтары, тарихи мұражайларының құжаттарымен жұмыс істеу аса маңызды.

Әдебиеттер тізімі

Аймермахер К. 1917-1932 жылдардағы кеңестік әдеби саясат әртүрліліктен әдебиеттің большевизациясына дейін. Н. Брокмейер Университет баспасы, Бохум, 1994. 936 б.

Аймермахер К., Волперд А. 1945 жылдан кейінгі орыстар мен немістер, Шилхелм Финк Верлаг Мюнхен, 2006. 1306 б.

Ведекин К. Ұлт саясаты және Кеңес Одағындағы халықтардың өмірлік күші // Берлин ғылыми баспасы. 1964., № 11, 837-850 б.

Гейн П., Райнхольд Ш. Этникалық және ислам. Мұсылман топтарының дифференциациясы және интеграциясы. Андреас Мюллер баспасы, 1984. 188 б.

Еисфелд А. Қазақстандағы немістер: азшылықтың өзгермелі тарихы // Еуропалық этника. 2021. №. 1-2, 21-27 б.

Кречмар Д. Брежнев, Андропов және Черненкодағы саясат және мәдениет. 1970-1985 жылдар. М., 1997.

Лиесс О. Кеңестік ұлттық стратегия әлемдік саяси тұжырымдама ретінде. Вена, Штутгарт, 1972. 44 б.

Менерт К. Кеңес Одағының 1929-1957 жылдардағы он екі сапарынан кейін кеңес адамының ойы. Штутгарт, Деутсче Верлаг мекемелері, 1958. 499 б.

Симон Г. Кеңес Одағындағы ұлтшылдық және ұлт саясаты, тоталитарлық диктатурадан Сталиннен кейінгі қоғамға. Номос Баден-Баден Баспа Компаниясы, 1986. 486 б.

Симон Г. Кеңес Одағындағы ұлтшылдық және ұлт саясаты, тоталитарлық диктатурадан Сталиннен кейінгі қоғамға. Перевод. Каренл Форстер, Освалд Форстер. Боулдер: Шествиесц Пресс, 1991. 483 б.

Симон Г. КСРО-ның қоғамындағы және ішкі саясатындағы орыс емес халықтар // Берлин ғылыми баспасы. 1979. №. 6, 447-467 б.

Фишер-Руге Л. Мәскеудегі күнделікті өмір, Франкфурт ам Маин: Фисчер-Тасченбуч-Верл., 1986. 203 б.

Фон Габайн А. Орталық Азияны зерттеуге кіріспе. Ғылыми кітап. Дармштадт, 1979. 187 б.

Фюлоп-Миллер Р. Большевизмнің рухы мен бет-бейнесі, Кеңестік Ресейдегі мәдени өмірді зерттеу. Неміс тілінен аударған Ф. С. Флинт және Д. ф. Тейт. Нью-Йорк: Альфред А. Кнопф, 1928. 433 б.

Хайит Б. Коммунистік биліктегі Ислам: Түркістаннан көзқарас // Мұсылман азшылық істері институты. Журнал. 1993. № 1-2, 246-248 б.

Хайит Б. Өзбектердің соңғы әдебиеті // Орталық Азия журналы. 1962. № 2, 119-152 б.

- Хайит Б. Ресей мен Қытай арасындағы Түркістан. Амстердам: Philo Press, 1971. 415 S.
- Хайит Б. Ресейдің Түркістанды Аннексиалауы туралы кейбір ойлар // Орталық Азияға Шолу. 1984. № 4, 61–75 б.
- Хайит Б. Түркістан мысалындағы кеңестік-орыс саясаты. Кельн, Берлин: Кирпенхайер және НИЧ, 1962. 289 б.
- Хайит Б. XX ғасырдағы Түркістан. Дармштадт: Леске Баспасы, 1956. 406 б.
- Хайит Б. Түркістан өзбек түріктерінің қазіргі әдебиетіндегі екі тұлға: Кадири және Чолпани // Ислам әлемі. 1964. № 1, 226-238 б.

References

- Eimermacher K. 1917-1932 zhyldardagy kenestik adebi sayasat arturlilikten adebietting bol'shevizaciyasyna dejin [Die sowjetische Literaturpolitik 1917-1932. Von der Vielfalt zur Bolschewisierung der Literatur. Analyse und Dokumentation]. N. Brokmejer Universitet baspasy, Bohum, 1994. 936 b. [In German].
- Eimermacher K., Volpert A. 1945 zhyldan kejingi orystar men nemister [Unter Mitarbeit von Gennadij Bordjugow: Tauwetter, Eiszeit und gelenkte Dialoge. Russen und Deutsche nach 1945] Shhilhelm Fink Verlag Mjunhen, 2006. 1306 b. [In German].
- Eisfeld A. Kazakstandagy nemister: azshylyktyн ozgermeli tarihy [Deutsche in Kasachstan: Wechselvolle Geschichte einer Minderheit] // Europalyk jetnika. 2021. №. 1-2, 21-27 b. [In German].
- Fisher-Ruge L. Maskeudegi kyndelikti omir [Alltag in Moskau] Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verl., 1986. 203 b. [In German].
- Фьлр-Миллер Р. Бол'шевизмнің руhy мен бет-беjнесi, Kenestik Resejдеgi madeni omirdi zertteu [The Mind and Face of Bolshevism, An Examination of Cultural Life in Soviet Russia] Nemis tilinen audargan F. S. Flint zhane D. F. Tejt. N'ju-Jork: Al'fred A. Knopf, 1928. 433 b. [In English].
- Hayit B. Kommunistik biliktegi Islam: Tyrkistannan kozkaras [Islam Under Communist Rule: A View From Turkestan] // Mysylman azshylyk isteri instituty. Zhurnal. 1993. № 1-2, 246-248 b. [In English].
- Hayit B. Ozbekterdin songy adebieti [Die jngste uzbekische literatur] // Ortalyk Azija zhurnaly. 1962. № 2, 119-152 b. [In German].
- Hayit B. Resej men Kytaj arasyndagy Tyrkistan [Turkestan zwischen Russland und China] Amsterdam: Philo Press, 1971. 415 S. [In German].
- Hayit B. Resejdin Tyrkistandy Anneksijalauy turaly kejbir ojlar [Some Reflections on the Subject of Annexation of Turkestan by Russia] // Ortalyk Azijaga Sholu. 1984. № 4, 61—75 b. [In English].
- Hayit B. Tyrkistan mysalyndagy kenestik-orys sajasaty [Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans] Kel'n, Berlin: Kirpenhajer zhane NICH, 1962. 289 b. [In German].
- Hayit B. XX gasyrdagy Tyrkistan [Turkestan im XX Jahrhundert] Darmshtadt: Leske Baspasy, 1956. 406 b. [In German].
- Hayit B. Tyrkistan ozbek tyrikterinin kazirgi adebietindegi eki tylga: Kadiri zhane Cholpani [Zwei Gestalten in Der Modernen Literatur Der Uzbek-Turken Turkestans: Qadiri Und Cholpani] // Islam alemi. 1964. № 1, 226-238 b. [In German].
- Heine P., Reinhold S. Jetnikalyk zhane islam. Mysylman toptarynyn differenciacijasy zhane integracijasy. [Ethnizität und Islam. Differenzierung und Integration muslimischer Bevölkerungsgruppen] Andreas Mjuller baspasy, 1984. 188 b. [In German].
- Kretschmar D. Brezhnev, Andropov zhane Chernenkodagy sajasat zhane madeniet. 1970-1985 zhyldar [Politik und Kultur unter Breschnev, Andropov und Tschernenko. 1970-1985 Jahren.] M., 1997. [In Russian].
- Liess O. Kenestik yltyk strategija alemdik sajasati tyzhyrymdama retinde [Sowjetrussische Nationalitaetenstrategie als Weltpolitische Konzept] Vena, Shtuttgart, 1972. 44 b. [In German].
- Mehnert K. Kenes Odagynyn 1929-1957 zhyldardagy on eki saparynan kejin kenes adamynyn ogy [Der Sowjetmensch - Gedanken nach zwulf Reisen durch die Sowjetunion 1929 -1957] Shtuttgart, Deutsche Verlag mekemeleri, 1958. 499 b. [In German].
- Simon G. Kenes Odagyndagy yltshyldyk zhane ylt sajasaty, totalitarlyk diktaturadan Stalinnen kejingi kogamga [Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society] Pervod. Karenl Forster, Oswald Forster. Boulder: Shhestvieshh Press, 1991. 483 b. [In English].
- Simon G. Kenes Odagyndagy yltshyldyk zhane ylt sajasaty, totalitarlyk diktaturadan Stalinnen kejingi kogamga [Nationalismus und Nationalitätspolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinischen Gesellschaft] Nomos Baden-Baden Baspa Kompanijasy, 1986. 486 b. [In German].
- Simon G. KSRO-nyn kogamyndagy zhane ishki sajasatyndagy orys emes halyktar [Die nichtrussischen Völker in Gesellschaft und Innenpolitik der UdSSR] // Berlin gylmy baspasy. 1979. №. 6, 447-467 b. [In German].
- Von Gabain A. Ortalyk Azijany zertteuge kirispe [Einführung in die Zentralasienkunde] Gylmy kitap. Darmshtadt, 1979. 187 b. [In German].
- Wddeckin K. Ylt sajasaty zhane Kenes Odagyndagy halyktardyn omirlik kyshi [Nationalitätspolitik und lebenskraft der völker in der sowjetunion heute und morgen] // Berlin gylmy baspasy. 1964., № 11, 837-850 b. [In German].

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Әбсадық А.А., Қабылдинов З.Е., Арықбаева Ж.

А. ВАСИЛЬЕВТИҢ «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» АТТЫ ЕҢБЕГІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТІК ЖӘНЕ ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ (Очерктің II және III бөлімдері бойынша).....5

Абдиров М.Ж.

МУХАММЕД-ХАНАФИЯ (ЧОКАН) ЧИНГИСОВИЧ ВАЛИХАНОВ ОБ ЭТИМОНЕ «КАЗАК», ЭТНОНИМЕ «КАЗАХ» И ЭТНОГЕНЕЗЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА (статья первая).....15

Хамраев А.Т.

«КИССАС УЛ АНБИЁ» НАСИРЕДДИНА БУРХАНИДДИНА РАБГУЗИ В КОНТЕКСТЕ ОБЪЯВЛЕНИЯ ИСЛАМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕЛИГИЕЙ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ.....24

Ермуханова Х.К., Бексейтова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚОҒАМ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....31

Мейрамбеков А.Қ., Закарья Р.

XX ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XXI ғ. БАСЫНДАҒЫ НЕМІС ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ.....41

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Коргабаева Г.К., Авалиев А.А.

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ПЕРЕПИСКА КАЗАХСКОГО ХАНСТВА С СОСЕДНИМИ ГОСУДАРСТВАМИ (XVIII в.).....50

Темиргалиев Р.Д.

О ПОДСУДНОСТИ ЧИНГИЗИДОВ ТРАДИЦИОННОМУ СУДУ БИБЕВ.....61

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Динашева Л., Сандыбаева А.

ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ГОРОДА ТУРКЕСТАНА И ОКАЗАНИЕ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....69

Зинуров Р.Н.

АБУЛХАИР ХАН – БАШКИРСКИЙ СЛЕД. (СОБЫТИЯ И ФАКТЫ).....77

Мұхатова О.Х.

XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРАВОСЛАВИЕЛІК МИССИОНЕРЛЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІ.....89

Абдулина А.Т.

К ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОСЛАВНОГО МИССИОНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....101

Қуанбай О.Б.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САРЖАНА КАСЫМУЛЫ В НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ВОССТАНИЯХ КАЗАХСКОГО НАРОДА В 1825–1836 ГГ.....109

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Капаева А.Т., Касымова Д.Б. ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВ В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ: СТИЛЬ ЖУМАБАЯ ШАЯХМЕТОВА.....	120
Ахмет А.Қ. УНИВЕРСИТЕТ ТАРИХЫ: ТАСАДА ҚАЛҒАН ДЕРЕКТЕР.....	130
Мырзатаева З., Алипова Д., Жұмабаева К., Сапанов С.Ж., Уалтаева А.С. АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ 1920-1930 ЖЖ. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНДЕГІ МҮНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ОРНЫ.....	139
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т., Ахметбек Б.М. СӘУЛЕТШІЛЕР МЕН СУРЕТШІЛЕР ОДАҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ (1946-1970 жж.).....	149
Бәкір Ә.Қ., Тайман С.Т. М. ШОҚАЙ - МҮСЫЛМАН ЭМИГРАНТТАРЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ.....	160
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К., Бимолданова А.А. ОПИУМ ДЛЯ НАРОДА: АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ ПЕРИОДА «РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА».....	170

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Тоқтабай А.У. ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ МЕН ТАРИХИ ОРЫНДАРЫ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША).....	181
Орынбаева Г.У. КАЗАХСКИЙ АУЛ И СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПРЕДДВЕРИИ ГИБЕЛИ.....	191
Жомарт Ж. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ҚОҢЫРАТ ТАЙПАСЫНЫҢ КӨНЕ ТАРИХЫ.....	200
Жетібаев К.М., Сиздиқов Б.С., Арынов Қ.С., Бахтыбаев М.М. СЫҒАНАҚ ҚАЛАШЫҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	209
Abdigaliyeva D., Zhumabayev B., Isabayeva B. THE ROLE OF SACRED SITES IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN KAZAKHSTAN.....	219
Дуванбеков Р.С. О ПРОБЛЕМАХ ХРОНОЛОГИИ КАМЕННОЙ ИНДУСТРИИ ПАЛЕОЛИТА ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	226

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Балтабаева К.Н. РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: НӘБИЖАН МҰҚАМЕТХАНҰЛЫ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФЕНОМЕН: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БӨЛІНУІ МЕН ТҮТАСТАНУ ҮДЕРІСІ.....	236
---	-----

Басуға 29.03. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды